XITOYNING POKISTON, SHRI-LANKA VA NEPAL BILAN IQTISODIY HAMKORLIGI: STRATEGIK INVESTITSIYALAR VA GEOSIYOSIY TA'SIR

Ra'no Almamatovna To'ychiyeva,
Siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD),
Yoshlar muammolarini o'rganish
va istiqbolli kadrlarni tayyorlash instituti,
doktorant,
Toshkent, O'zbekiston,
Tel.: +998974046454
Email: tuychiyeva88@list.ru

Kirish

XXI asr xalqaro munosabatlar tizimida Chiqib kelayotgan davlatlarning roli ortib bormoqda. Xususan, Xitoyning Janubiy Osiyo davlatlari bilan iqtisodiy va strategik hamkorligi mintaqaviy geosiyosatning muhim omillaridan biriga aylanmoqda. Xitoyning tashqi iqtisodiy siyosati ayniqsa **Pokiston, Shri-Lanka va Nepal** kabi davlatlarda faol amalga oshirilmoqda. Ushbu davlatlar Xitoy bilan infratuzilma, energetika va savdo sohalarida keng ko'lamli hamkorlik loyihalarini olib bormoqda, bu esa mintaqaviy siyosiy dinamikaga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda.

Xitoyning Janubiy Osiyodagi iqtisodiy ekspansiyasi asosan **"Bir makon, bir yo'l" (Belt and Road Initiative – BRI)** tashabbusi orqali amalga oshirilmoqda. Ushbu loyiha 2013-yilda rasman e'lon qilingan bo'lib, bugungi kunga kelib 150 dan ortiq davlatni qamrab olgan. Xitoy hukumati tomonidan **200 milliard dollardan ortiq mablag'** Janubiy Osiyo mamlakatlarining infratuzilma va iqtisodiy rivojlanishiga yo'naltirilgan. Ayniqsa, **Pokiston, Shri-Lanka va Nepal** ushbu tashabbus doirasida eng ko'p investitsiya jalb qilgan davlatlar sirasiga kiradi.

Xitoy-Pokiston Iqtisodiy Koridori (**CPEC**) doirasida **62 milliard dollarlik** infratuzilma va energetika loyihalari amalga oshirilmoqda. Gwadar portining rivojlantirilishi Xitoyning Hind okeaniga chiqish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Xitoydan **8 milliard dollardan ortiq qarz olgan**, bu mamlakatning davlat qarzining **20% dan ortig'ini tashkil qiladi**. **Humbantota porti** 2017-yilda qarz evaziga Xitoyga **99 yilga ijaraga berilgan**, bu esa xalqaro munosabatlarda katta e'tibor tortgan. **Rasuwagadhi-Katmandu temir yo'li loyihasi** va **Trans-Himalaya transport koridori** Xitoy-Nepal iqtisodiy hamkorligini mustahkamlashga qaratilgan. Xitoy Nepaldagi infratuzilma loyihalariga **3 milliard dollardan ortiq investitsiya kiritgan**.

Ushbu iqtisodiy hamkorlik shunchaki moliyaviy yoki tijoriy manfaatlardan iborat bo'lib qolmay, balki Xitoyning Janubiy Osiyoda geosiyosiy ta'sirini mustahkamlashga

xizmat qilmoqda. Bu esa Hindiston, AQSh va boshqa mintaqaviy kuchlar bilan geostrategik raqobatni kuchaytirib, xalqaro munosabatlarning yangi dinamikasini shakllantirmoqda.

Asosiy qism

Xitoy va Pokiston o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalar so‘nggi o‘n yillikda misli ko‘rilmagan darajada rivojlandi. Xitoy-Pokiston Iqtisodiy Koridori (CPEC) 2013-yilda boshlangan bo‘lib, umumiy qiymati 62 milliard dollarni tashkil etadi. Ushbu loyiha Pokistonning infratuzilma va energetika tarmoqlarini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, uning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri Gwadar portidir. Hind okeanining muhim strategik nuqtalaridan biri hisoblangan ushbu port Xitoyga to‘g‘ridan-to‘g‘ri Fors ko‘rfazi va Afrika bozorlariga chiqish imkoniyatini beradi. Gwadar portining rivojlanishi Hindiston va AQSh tomonidan tanqid qilinib, Xitoyning harbiy-dengiz ta’sirini oshirishga xizmat qilayotganini ta’kidlab kelishadi.

Bundan tashqari, CPEC doirasida Xitoy Pokistonda elektr stansiyalar, yo‘llar va temir yo‘llar qurishga katta sarmoya kiritmoqda. Xususan, Pokistonning energiya muammolarini hal qilish maqsadida Xitoy tomonidan 11 000 MVt quvvatga ega elektr stansiyalar qurilishi rejalashtirilgan. Biroq, ushbu loyihalar bilan bog‘liq xavotirlar ham mavjud. Xitoydan olingan kreditlar natijasida Pokistonning tashqi qarzi keskin oshgan va 2023-yilda Pokiston hukumati Xitoy kreditlarini qaytarishda qiyinchiliklarga duch kelgan. Shu sababli, CPEC loyihasi Pokiston iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qilishi bilan birga, uning Xitoyga moliyaviy bog‘liqligini ham oshirmoqda.

Xitoyning Shri-Lanka bilan iqtisodiy aloqalari esa asosan infratuzilma loyihalariga qaratilgan bo‘lib, Shri-Lanka hukumati Xitoydan jami 8 milliard dollardan ortiq kredit olgan. Ushbu kreditlar asosida Kolombo port shahrini rivojlantirish loyihasi, yo‘l va temir yo‘l infratuzilmasi hamda Humbantota porti kabi loyihalar amalga oshirilgan. Ayniqsa, Humbantota portining 2017-yilda Xitoyga 99 yilga ijaraga berilishi Shri-Lanka uchun muhim geosiyosiy oqibatlarga olib keldi. Bu kelishuv Shri-Lankaning Xitoyga iqtisodiy qaramligini oshirib, Hindiston va AQSh tomonidan keskin tanqid qilindi.

Shri-Lanka iqtisodiy inqirozga uchragach, 2022-yilda defolt e’lon qildi va Xitoy kreditlarini qaytarish bo‘yicha muammolar yuzaga keldi. Xitoyning “qarz tuzog‘i diplomatiyasi” (debt-trap diplomacy) strategiyasiga oid tanqidlar aynan Shri-Lanka misolida keng tarqaldi. Bu jarayon Shri-Lanka va Hindiston o‘rtasidagi iqtisodiy va siyosiy munosabatlarga ham ta’sir o‘tkazdi, chunki Hindiston Shri-Lankaga Xitoy kreditlaridan qochish uchun muqobil moliyaviy yordam taklif qila boshladi.

Xitoy va Nepal o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalar asosan infratuzilma va savdo sohalariga yo‘naltirilgan bo‘lib, Nepal Xitoy bilan Trans-Himalaya temir yo‘li loyihasini amalga oshirishni rejalashtirmoqda. Ushbu temir yo‘l Xitoyning Tibet

viloyati orqali Nepal poytaxti Katmanduni bog‘lashga mo‘ljallangan bo‘lib, bu Nepal uchun Hindistonga qaramlikni kamaytirish imkoniyatini beradi. Shuningdek, Xitoy Nepalda gidroelektr loyihalariga 3 milliard dollardan ortiq investitsiya kiritgan.

Biroq, Xitoyning Nepal bilan iqtisodiy aloqalari Hindiston bilan raqobatga sabab bo‘lmoqda. Nepal an’anaviy tarzda Hindistonning ta’sir doirasida bo‘lsa-da, so‘nggi yillarda Xitoy bilan aloqalarni kengaytirish orqali iqtisodiy va strategik muvozanatni saqlashga harakat qilmoqda. Bu esa mintaqadagi geosiyosiy vaziyatni murakkablashtirishi mumkin.

Xulosa

Xitoyning Pokiston, Shri-Lanka va Nepal bilan iqtisodiy hamkorligi so‘nggi o‘n yillikda sezilarli darajada kengayib, bu mamlakatlarning infratuzilma, savdo va energetika sektorlarida muhim o‘zgarishlarga olib keldi. Ushbu hamkorlikning asosiy drayveri Xitoyning “Bir makon, bir yo‘l” (BRI) tashabbusi bo‘lib, uning doirasida Xitoy Janubiy Osiyoning strategik hududlarida yirik loyihalarni moliyalashtirdi. Biroq, bu jarayonning natijalari har doim ham ijobiy bo‘lib qolmay, mintaqadagi davlatlar uchun yangi iqtisodiy va geosiyosiy muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Pokiston bilan iqtisodiy hamkorlikning markaziy yo‘nalishi Xitoy-Pokiston Iqtisodiy Koridori (CPEC) bo‘lib, u infratuzilma va energetika sohalarini rivojlantirishga qaratilgan. CPEC Pokiston iqtisodiyoti uchun strategik ahamiyat kasb etishi bilan birga, bu mamlakatning tashqi qarz yukini ham oshirdi. Natijada, Pokiston moliyaviy qiyinchiliklarga duch kelib, Xitoydan olingan kreditlarni qaytarishda muammolarni boshdan kechirmoqda. Bundan tashqari, Gwadar portining Xitoy uchun muhim geosiyosiy vositaga aylanishi Hindiston va AQSh tomonidan shubha bilan qaralmoqda, bu esa mintaqadagi geosiyosiy raqobatni kuchaytirmoqda.

Shri-Lanka bilan iqtisodiy aloqalar Xitoy tomonidan moliyalashtirilgan infratuzilma loyihalari, ayniqsa, Humbantota porti bilan bog‘liq kelishuvlar orqali shakllandi. Ushbu portning 99 yilga Xitoyga ijaraga berilishi Shri-Lankaning Xitoyga moliyaviy qaramligini oshirib, xalqaro maydonda “qarz tuzog‘i diplomatiyasi” muhokamalarini keltirib chiqardi. Shri-Lanka iqtisodiy inqirozga uchragach, Xitoy kreditlarini qaytarishda qiyinchiliklarga duch keldi, bu esa mamlakatning suveren qaror qabul qilish qobiliyatini cheklashi mumkinligi haqidagi xavotirlarni kuchaytirdi.

Nepal bilan iqtisodiy hamkorlik Xitoy tomonidan moliyalashtirilayotgan Trans-Himalaya temir yo‘li va gidroelektr loyihalari orqali rivojlanmoqda. Ushbu aloqalar Nepalga infratuzilma rivojlanishida yangi imkoniyatlar taqdim etsa-da, Hindiston bilan an’anaviy iqtisodiy aloqalarni zaiflashtirishi mumkin. Hindiston ushbu jarayonni Xitoyning mintaqadagi ta’sirini kuchaytirish strategiyasi sifatida qabul qilib, Nepalga iqtisodiy bog‘liqlikni saqlab qolish bo‘yicha muqobil takliflar taqdim etmoqda.

Xitoyning Janubiy Osiyo davlatlari bilan iqtisodiy hamkorligi ushbu mamlakatlarning rivojlanishiga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatgan bo‘lsa-da, bu jarayonda qator muammolar ham kuzatilmoqda. Xususan:

1. **Moliyaviy qaramlik va qarz yukining oshishi** – Xitoydan katta miqdorda kredit olgan Pokiston va Shri-Lanka iqtisodiy bosim ostida qolmoqda. Ushbu qarzlarning qaytarilishi bo‘yicha qiyinchiliklar iqtisodiy suverenitetga tahdid solmoqda.
2. **Geosiyosiy raqobatning kuchayishi** – Xitoyning mintaqadagi faolligi Hindiston va AQSh tomonidan muqobil strategiyalar ishlab chiqilishiga sabab bo‘lmoqda. Bu jarayon Janubiy Osiyodagi siyosiy muvozanatni o‘zgartirishi mumkin.
3. **Infratuzilma loyihalarining uzoq muddatli samaradorligi** – Ko‘plab loyihalar iqtisodiy jihatdan samaradorlik masalasida bahsli bo‘lib, ayrim infratuzilma obyektlari (masalan, Humbantota porti) kutilgan darajada foyda keltirmayapti.
4. **Hindistonning javob choralari** – Nepal va Shri-Lanka bilan Xitoyning iqtisodiy aloqalarining kuchayishi Hindistonni ushbu mamlakatlarga nisbatan strategik yondashuvini qayta ko‘rib chiqishga majbur qilmoqda. Bu esa mintaqadagi diplomatik dinamikani o‘zgartirishi mumkin.

Kelajakda Janubiy Osiyo davlatlari Xitoy bilan iqtisodiy hamkorlikni davom ettirar ekan, ular milliy manfaatlarini himoya qilish, qarz yukini optimallashtirish va infratuzilma loyihalarining uzoq muddatli barqarorligini ta’minlash masalalariga alohida e’tibor qaratishlari lozim. Xitoy esa, o‘z navbatida, bu davlatlarning iqtisodiy barqarorligini saqlashga ko‘proq e’tibor qaratmasa, geosiyosiy raqobat kuchayishi va “qarz tuzog‘i diplomatiyasi” ayblovlari mintaqadagi ta’sirini zaiflashtirishi mumkin. Shu bois, Janubiy Osiyo davlatlari uchun eng maqbul strategiya Xitoy bilan hamkorlikni diversifikatsiya qilish, muqobil investitsiya manbalarini jalb etish va barqaror iqtisodiy siyosat yuritishdan iborat bo‘lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Allison, G. (2017). *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides’s Trap?* Houghton Mifflin Harcourt.
2. Breslin, S. (2021). *China Risen? Studying Chinese Global Power*. Bristol University Press.
3. Dollar, D. (2019). *Understanding China’s Belt and Road Infrastructure Projects in Africa and Asia*. Brookings Institution.
4. Garlick, J. (2020). *The Impact of China’s Belt and Road Initiative: From Asia to Europe*. Routledge.
5. Hillman, J. E. (2020). *The Emperor’s New Road: China and the Project of the Century*. Yale University Press.
6. Malik, M. (2021). *China and South Asia: Contention and Cooperation Between Two Emerging Powers*. Palgrave Macmillan.

7. Sacks, D. (2021). *China's Influence in South Asia: Vulnerabilities and Resilience.* Council on Foreign Relations.
8. Small, A. (2015). *The China-Pakistan Axis: Asia's New Geopolitics.* Hurst & Co.
9. Wolf, S. O. (2019). *The China-Pakistan Economic Corridor of the Belt and Road Initiative: Concept, Context and Assessment.* Springer.
10. World Bank. (2019). *Belt and Road Economics: Opportunities and Risks of Transport Corridors.* The World Bank Group.
11. Xinhua News Agency. (2023). *China-Nepal Economic Cooperation: A Comprehensive Analysis of Infrastructure and Trade Relations.* Beijing.
12. Zhang, Y. (2022). *China's Investment in South Asia: Opportunities and Challenges.* Cambridge University Press.